

عنوان: سلامت اجتماعی در پرتو عمل به آموزه قرآنی صله رحم

چکیده

تمام موجودات زنده تلاش می کنند برای رسیدن به حالت تعادل و حفظ سلامت و کارآمدی خود نیازهای اساسی خود را در ابعاد مختلف تامین کنند. انسان به عنوان خلیفه الهی، اشرف مخلوقات و موجودی اجتماعی به تلاش بیشتری نیاز دارد زیرا از پیچیدگی بیشتری برخوردار است و عدم تامین نیازهایش سبب عدم تعادل و بروز نابهنجاری می شود و او را از رسیدن به اهدافش و کمال مطلوب باز می دارد. یکی از نیازهای ضروری هر انسانی تعامل و ارتباط با دیگران به ویژه خویشاوندان است. هدف این نوشتار پاسخگویی به این پرسش است که از دیدگاه قرآن و روایات مهم ترین کارکردهای صله رحم در دستیابی به سلامت اجتماعی کدامند؟ در نوشتار پیش رو، با بهره گیری از روش توصیفی و تحلیلی، پس از بررسی و واکاوی آیات و روایات، نتایج تحقیق نشان داد، تعامل با بستگان که در فرهنگ اسلامی صله رحم نامیده می شود دارای آثار و کارکردهای متعددی در تامین نیازهای روانشناختی و اجتماعی اعضای خانواده و سلامت فردی و اجتماعی آنان است. کارکردهایی که در این نوشتار مورد بررسی قرار گرفته است، عبارتند از: تسهیل کننده فرایند جامعه پذیری، رضای نیاز تعلق به گروه (خانواده گسترده)، رضای نیاز ابراز خود، رعایت هنجارها، حمایت اجتماعی خویشاوندان، تأمین نیاز به محبت، دستیابی به آرامش روانی و امنیت خاطر، افزایش تعامل عاطفی و محرومیت زدایی.

کلید واژه ها: سلامت اجتماعی، صله رحم، خانواده، آموزه های قرآنی

مقدمه

خانواده همچون آینه ای عناصر و فرایندهای بهنجار و نابهنجار اجتماعی را منعکس می سازد. در عین حال، خانواده تأثیر شدیدی بر جامعه و سلامت آن دارد و می توان گفت دستیابی به سلامت اجتماعی و تحقق جامعه سالم و کارآمد در پرتو وجود خانواده های دارای سلامت اجتماعی امکان پذیر است (ساروخانی، ۱۳۹۰). جامعه آرمانی اسلام جامعه ای است که آموزه قرآنی صله رحم در آن رواج داشته باشد و عمل به آن به عنوان ارزش و موضوعی با اهمیت مورد توجه قرار گیرد. خانواده در قرآن یک شبکه گسترده از ارحام و بستگان نسبی، سببی و رضاعی است که با پیوند الهی شروع می شود، با پیوند نسبی، سببی و رضاعی گسترش می یابد^۱ و برای حفظ از آسیب ها و تقویت بنیان های آن اهتمام ویژه و برنامه منسجمی ارائه شده است.^۲

«سلامت اجتماعی» ناظر به روابط متقابل میان فرد و محیط اجتماعی و توانایی و ظرفیت های فرد در گسترش و بهبود این روابط است. ظرفیت هایی که در اثر محرومیت ها و محدودیت ها می توانند دچار آسیب گردند. مفهوم سلامت اجتماعی توجه بسیاری از متفکران رشته های گوناگون علمی را به خود جلب کرده و بخش قابل توجهی از پژوهش های بنیادی و میدانی را به خود اختصاص داده است. منابع دینی ما، یعنی قرآن و سنت، سرشار از توصیه های تامین کننده سلامت اجتماعی است.

^۱ - «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا» فرقان: ۵۴؛ الأُسْرَةُ فِي الْإِسْلَامِ لَا تَقْتَصِرُ عَلَى الزَّوْجَيْنِ وَالْأَوْلَادِ فَقَطْ؛ وإنما تمتد إلى شبكة واسعة من ذَوِي الْقُرْبَى مِنَ الْأَجْدَادِ وَالْجَدَاتِ، وَالْإِخْوَةِ وَالْأَخَوَاتِ، وَالْأَعْمَامِ وَالْعَمَّاتِ، وَالْأَحْوَالِ وَالْخَالَاتِ، وَغَيْرِهِمْ مِمَّنْ تَجْمَعُهُمْ رَابِطَةُ النَّسَبِ أَوْ الْمَصَاهِرَةِ أَوْ الرِّضَاعِ، أَيْنَمَا كَانَ مَكَانَهُمْ، «وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً» سيد قطب، في ظلال القرآن، ص. ۵۷۴.

^۲ - سيد قطب، في ظلال القرآن، ۱۴۰۸، صص ۵۷۳-۵۷۵.

یکی از دستورات عمل‌های دین اسلام به اعضای خانواده‌های مسلمان ارتباط با خویشاوندان است که از آن تحت عنوان «صله رحم» یاد می‌شود. قرآن کریم ارتباط با خویشاوندان را واجب و قطع آن را مورد نکوهش قرار داده است.^۱

در اندیشه اسلامی، حفظ، توسعه و تعمیق روابط فامیلی و ارتباط صمیمانه و حمایتی خویشاوندان از آنچنان اهمیتی برخوردار است که پیامبر اسلام آن را جزء دین دانسته^۲ و هدف از رسالت خویش را پس از بندگی خداوند و مبارزه با بت‌پرستی، صله رحم معرفی می‌کند.^۳ در منابع دینی صله رحم زمینه‌ساز دستیابی به بهنجاری در تمام امور خانواده معرفی شده است.^۴

در منابع دینی صله رحم^۵ عبارت است از شریک ساختن رحم و خویشاوندان در مال و مقام و دیگر خیرات دنیا که آدمی به آن‌ها دست می‌یابد. در مقابل، مراد از قطع رحم این است که فرد با گفتار یا رفتار خود رحم را اذیت کند و آزار دهد، از برآورده کردن نیازهای خویشاوندان غفلت کند، از آنان دفع ظلم نکند، اگر مریض شد به عیادتش نرود و موقعی که از مسافرت برگشت به زیارتش حاضر نشود. همه این امور و امثال آن از مصادیق قطع رحم است و آنچه مقابل این امور است از مصادیق صله رحم شمرده می‌شود (نراقی، ۱۳۸۳).

با این بیان، روشن می‌شود که صله رحم به معنای ارتباط و پیوند با اقوام و خویشاوندان است و به شکل‌های گوناگون نمود خارجی پیدا کند. گاهی اوقات در حد یک سلام کردن و احوال‌پرسی است^۶ و گاهی به صورت ملاقات‌های حضوری، کمک مادی و معنوی در موقعیت‌های مقتضی و بالاخره تماس‌های مستقیم و غیر مستقیم با اقوام به گونه‌ای که احساس شود پیوند خویشاوندی همواره بین آنان برقرار است.^۷

مهم‌ترین آثار و کارکردهای صله رحم در تأمین نیازهای روان‌شناختی و سلامت اجتماعی اعضای خانواده عبارتند از: تسهیل‌کننده فرایند جامعه‌پذیری، ارضای نیاز تعلق به گروه (خانواده گسترده)، ارضای نیاز ابراز خود، رعایت هنجارها، حمایت اجتماعی خویشاوندان، تأمین نیاز به محبت، دستیابی به آرامش روانی و امنیت خاطر، افزایش تعامل عاطفی و محرومیت زدایی.

---

۱ - «وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ»
رعد: ۲۵.

۲. رسول خدا فرمود: به حاضر و غایب اتمم و آنانی که از اصحاب مردان و ارحام زنان تا روز قیامت به دنیا می‌آیند، سفارش می‌کنم، صله رحم کنند، اگرچه به فاصله یک سال راه باشد؛ زیرا صله رحم جزء دین است، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۲، باب ۳، روایت ۷۳).

۳. کسی از پیامبر اکرم پرسید: هدف از رسالت تو چیست؟ حضرت فرمود: هدف از رسالت من بندگی خدای یکتا، شکستن بت‌ها و پیوند میان ارحام است، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۳۸، باب ۶۵، حدیث ۴۹).

۴. تباروا و تواصلوا ... و تعطون العافیة فی جمیع امورکم، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، باب ۱۷، ح ۱۰).

۵. برای رحم تعاریف متعددی ارائه شده است. برخی از این تعاریف عبارتند از:

الف) رحم در اصل همان رحم زن است و استعاره برای نزدیکان و خویشاوندان به کار می‌رود به این جهت که آن‌ها از یک رحم شکل گرفته‌اند (راغب اصفهانی، ۱۳۷۸).

ب) مراد از رحم نزدیکانی هستند که از طریق نسب به فرد پیوند دارند (فیض کاشانی، ۱۳۷۲).

ج) رحم عبارت از آن جهت وحدتی است که به خاطر تولد از یک پدر و مادر و یا یکی از آن دو در بین اشخاص برقرار می‌شود و در حقیقت باعث اتصال و وحدتی است که در ماده و وجودشان نهفته است (طباطبایی، ۱۳۷۴).

د) رحم هر خویشاوندی را گویند که عرفاً مردم او را از ارحام و اقوام خود بدانند (مجلسی، ۱۹۸۳م).

از مجموع آنچه ذکر شد معلوم می‌شود مراد از رحم که صله آن مورد تأکید و توصیه دین است، اقوام و خویشاوندان می‌باشد.

۶. صلوا ارحامکم ولو بالتسلیم، (کلینی، اصول کافی، ج ۲، باب صله رحم، ص ۱۵۸).

۷. صل رحمک و لو بشره من الماء و افضل ما توصل به الرحم کفة الادی عنها، (کلینی، اصول کافی، ج ۲، باب صله رحم، ص ۱۵۱).

تسهیل کننده فرآیند جامعه‌پذیری

یکی از مفاهیم مهمی که در مورد تأکید روان‌شناسان رشد اجتماعی می‌باشد، فرآیند جامعه‌پذیری^۱ فرد است (آپورت، ۱۹۲۰). به نقل از احمدی، (۱۳۸۰). الگوی کامل و صحیح رشد و تحول انسان که یک فرآیند بسیار پیچیده است از تعامل چند فرآیند به وجود می‌آید. این فرآیندها عبارتند از؛ ۱. فرآیند زیستی، یعنی تغییرات طبیعی و بدنی ۲. فرآیندهای شناختی، یعنی تغییرات در تفکر ادراک و زبان؛ و ۳. فرآیندهای اجتماعی که تغییرات در روابط اجتماعی فرد با دیگران، عواطف و شخصیت فرد را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر، منظور از رشد اجتماعی دستیابی فرد به اصول روابط اجتماعی است؛ به گونه‌ای که شخص بتواند با افراد جامعه‌اش هماهنگ و سازگار باشد. هنگامی فرد را اجتماعی می‌خوانند که نه تنها با دیگران باشد، بلکه با آنان همکاری کند. به بیان دیگر، جامعه‌پذیری به شکلی از یادگیری گفته می‌شود که فرد به سازگاری با جامعه و محیط فرهنگی خویش دست یابد.

اولین محیط فرهنگی و اجتماعی که از طریق تسهیل اجتماعی بر رشد اجتماعی فرد تأثیر می‌گذارد، کانون خانواده، رفتارها و کنش و واکنش‌های اعضای آن است. هرچه روابط خانوادگی و گروه‌های اجتماعی و از جمله معاشرت‌ها و پیوندهای فامیلی بیش تر شود، این فرآیند بهتر شکل خواهد گرفت. روابط اجتماعی مساعد با دیگران، مخصوصاً با اعضای خانواده، کودک را تشویق می‌کند علاقه به ارتباط با دیگران و اجتناب از خود محوری را در خود رشد دهد و این نیز به سازگاری شخصی و اجتماعی مطلوب خواهد انجامید (صفورایی، ۱۳۸۸).

خویشاوندان از طریق همانندسازی در پرتو ارتباطات خود با یکدیگر به خوبی و شایستگی می‌توانند با ایجاد فضای صمیمی و گرم بین خود و احترام متقابل به یکدیگر، الگو و سرمشق مناسبی برای کودکان، نوجوانان و جوانان خانواده گسترده خویش باشند؛ چرا که بخش مهمی از آنچه شخص یاد می‌گیرد از طریق تقلید و الگوگیری از دیگران است؛ در واقع، افراد در روابط خود با یکدیگر با مشاهده اعمال و رفتار گروه اجتماعی فامیلی و تجزیه و تحلیل آن، نگرش‌ها و ارزش‌های خویش را سامان می‌دهند و به یادگیری رفتارها و الگوهای رفتاری می‌پردازند و چگونگی کنش اجتماعی، آداب و رسوم برخورد با دیگران، خوش رفتاری و خلق و خوی پسندیده را فرا می‌گیرند. در تعالیم دین اسلام صلۀ رحم و روابط خانوادگی و فامیلی سبب نیکو شدن خلق و خوی انسان معرفی شده است^۲. بدیهی است در جامعه‌ای که افراد آن از خلق و خوی نیکو برخوردار باشند سلامت اجتماعی دارای ثبات و فراگیری بیشتری است.

ارضای نیاز تعلق به گروه

این نیاز در تمام مراحل رشد اعضای خانواده وجود دارد و شخص برای تأمین آن تلاش می‌کند. ارتباط با گروه تنها برای تأمین احتیاجات مادی نیست، بلکه فرد از راه حضور در گروه به خصوصیات اخلاقی و استعدادها و توانمندی‌های خویش پی می‌برد. علاوه بر این، گروه سبب تحکیم شخصیت می‌گردد. پذیرفته شدن از طرف گروه، موقعیت اجتماعی فرد را در نظر خود او و دیگران مشخص و معین می‌سازد. فرد طرز برخورد با دیگران، رعایت مصالح دیگران، تحمل افکار و عقاید مختلف و اعتماد به نفس را در گروه می‌آموزد و در نهایت موقعیت اجتماعی خویشتن را استوار می‌سازد.

خویشاوندان در حکم یک گروه منسجم اجتماعی هستند و هر فردی در سایه متعلق دانستن خویش به آن، به تأمین این نیاز روانی می‌پردازد. حفظ پیوندهای خانوادگی و ارتباط با آنان مانع بروز احساس طرد شدن و عدم تعلق به گروه خاص می‌شود. شخص با تماس مداوم با اقوام و نزدیکان خویش و دریافت واکنش مثبت آنان مطمئن می‌شود مورد تنفر و خصومت دیگران نیست، بلکه به گروهی خاص تعلق دارد و در نتیجه احساس تنهایی نخواهد داشت. در پرتو تأمین این نیاز از طریق ارتباط‌های خانوادگی و شناخت هویت جمعی و گروهی و تکیه بر توانمندی‌های خویش و گروه فامیلی انسان کم‌تر دچار بیماری از خود

1. Socialization.

۲. صلۀ الارحام تحسن الخلق، (کلینی، اصول کافی، ج ۲، باب صلۀ رحم، روایت ۶).

بیگانگی خواهد شد. احساس تنهایی که یکی از نشانگان اصلی افراد نایمن است، با رعایت آموزه دینی صله رحم به احساس تعلق و ایمنی اعضای خانواده تبدیل خواهد شد و بر کارآمدی، میزان سازگاری و در نتیجه سلامت اجتماعی آنان خواهد افزود.

ارضای نیاز ابراز خود

یکی از احتیاجات روانی انسان نیاز به ابراز خود است و منظور از آن ارائه افکار و عقاید خود به دیگران می‌باشد. هر فردی در هر وضع و موقعیت و مرحله‌ای از تحول و رشد که باشد، تمایل دارد از فرصت‌های مختلف استفاده کرده و خود را نشان دهد. موضوعاتی نظیر تربیت فرزندان، چگونگی اداره زندگی و رمز و راز موفقیت و پیشرفت و مهارت‌های مختلف در رفع مشکلات شخصی و نظایر آن مورد توجه و علاقه افراد است و برای هر یک راه یا وسیله تازه و جدیدی کشف کرده‌اند که می‌خواهند آن را به دیگران ارائه نمایند. یکی از این فرصت‌ها برای ارائه آنچه که یافته‌اند، جمع‌های خانوادگی است که در پرتو دید و بازدیدها و ارتباط خویشاوندان شکل می‌گیرد. در چنین گردهمایی‌هایی افراد فرصت ابراز خود پیدا نموده و بدین وسیله به نیاز روانی خویش پاسخ مثبت داده، آن را ارضا می‌نمایند. صرف نظر از انتقال تجربیات و تعامل‌های اجتماعی، همین بیان و ابراز خود، نقش زیادی در ایجاد آرامش روانی فرد خواهد داشت (احمدی، ۱۳۸۰).

رعایت هنجارها

پای‌بندی اعضای خانواده به هنجارهای مثبت و ارزش‌های دینی و خانوادگی مورد تاکید منابع دینی قرار گرفته است. پژوهش‌گران روان‌شناسی اجتماعی بر این باورند که فرد وقتی در گروه قرار می‌گیرد و احساس تعلق و وابستگی به گروه در او به وجود می‌آید، تحت تأثیر اصل تسهیل اجتماعی^۱ به رفتارهای مورد قبول گروه اقدام می‌کند (آلپورت، ۱۹۲۰، به نقل از احمدی، ۱۳۸۰). براساس تسهیل اجتماعی، بازدهی افراد در یک موقعیت گروهی بهتر از زمانی است که به تنهایی کار می‌کنند. از این عامل نیز می‌توان در ارتباطات گروهی و روابط خویشاوندی در جهت پای‌بندی افراد به هنجارهای مثبت و ارزش‌های اخلاقی و گسترش آن بهره جست.

لازمه تعلق گروهی، هم‌نوا شدن با هنجارهای آن است. بنابراین، هر عضو گروه، رفتار خود را با معیارهای گروهی هماهنگ می‌کند و دانسته یا ندانسته راه و رسم زندگی گروهی را می‌پذیرد و به کار می‌بندد. با گسترش فرهنگ صله رحم و معاشرت‌های فامیلی و احساس تعلق به گروه خانواده، هم‌نوایی گروهی افزایش می‌یابد و افراد برای رعایت هنجارهای پذیرفته شده خانواده تلاش خواهند کرد. از آنجا که فرد غالباً جز آداب و رسوم گروهی که وابسته به آن است ارزش‌های دیگری را به رسمیت نمی‌شناسد و از سوی دیگر، اگر کسی از مصالح جمع پیروی نکند از شبکه حقوق و وظایف متقابل گروهی طرد می‌شود، خود به خود جلو بسیاری از ناهنجاری‌ها و بزهکاری‌ها در خانواده و اجتماع گرفته خواهد شد.

بنابراین، صله رحم و ارتباط‌های خانوادگی هم در ارائه ارزش‌های مثبت و گسترش هنجارها و پای‌بندی افراد به آن نقش مؤثری دارد و هم نقش بازدارندگی نسبت به ناهنجاری‌ها و بزهکاری‌های اجتماعی ایفا می‌کند^۲ و همچون یک کنترل‌کننده اجتماعی نامرئی، اعضای خانواده را زیر چتر حمایتی خود قرار می‌دهد. بدیهی است که این فرآیند در طول عمر از ابتدای کودکی تا دوران کهن‌سالی می‌تواند به طور فعال تأثیرگذار باشد و به طور کلی دوری از ناهنجاری‌ها و انتقال فرهنگ و هنجارهای اجتماعی از یک نسل به نسل دیگر تسهیل شود. بنابراین، یکی از راه‌های حفظ جامعه و افراد از لغزش‌ها و انحرافات و تضمین سلامت اجتماعی خانواده گسترش صله رحم است.

---

1 social facilitation.

۲. ان صله الرحم والبرّ لیهونان الحساب و یعصمان من الذنوب، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۸، باب ۲۳، حدیث ۱۵۹).

حمایت اجتماعی خویشاوندان

انسان موجودی اجتماعی است و بدون همیاری و همکاری دیگران و بهره گرفتن از کمک‌های مادی و معنوی آنان نمی‌تواند زندگی خود را نظم بخشد، موانع و مشکلات را از سر راه پیشرفت خود بردارد و به اهداف خود برسد. خویشاوندان هر فردی بهترین حامیان اجتماعی هستند و با حمایت‌های خویش هم می‌توانند زمینه رشد و تحول و کمال اعضای خانواده و سلامت اجتماعی آنان را فراهم سازند و هم در کمک به فرد برای برخورد با شرایط گوناگون و رویدادهای تنیدگی‌زای زندگی نقش‌آفرینی کنند.^۱

نتایج تحقیقات میدانی نشان می‌دهد بیماری‌هایی که مورد حمایت ملموس و عاطفی دوستان و خانواده گسترده خود قرار گرفته‌اند، بهتر از بیماری‌هایی که این گونه نیستند، سازگاری حاصل می‌کنند. (ورتمن ۱۹۸۴؛ دانکل، شتر، ورتمن ۱۹۹۲؛ ورتمن، دانکل، شتر ۱۹۷۹ به نقل از دیمائو، ۱۳۸۲).

تأمین نیاز به محبت

انسان در تمام مراحل زندگی و تحول و رشد به محبت نیازمند است و باید از آغازین لحظات ورود به این جهان تا آخرین زمان وداع از این دنیا، متناسب با دوره رشد وی، این نیاز عالی و اساسی تأمین و ارضا شود. این نیاز در ابتدا و در بدو تولد با رابطه عاطفی و محبت‌آمیز مادر با نوزاد و به آغوش کشیدن او تأمین می‌شود. ارتباط صحیح و برخاسته از عشق و علاقه پدر نیز در این زمینه اهمیت زیادی دارد و اگر به هر دلیلی این نیاز عاطفی، به خصوص در این دوره، ارضا نشود، ضررهای جبران‌ناپذیری به کودک وارد می‌شود و سلامت جسمی و روانی او را به مخاطره می‌اندازد. با بزرگ‌تر شدن کودک در دوره نوجوانی و جوانی نیز نیاز به محبت از طریق دیگر اعضای خانواده هم‌کلاسی‌ها و دیگر افراد جامعه و افرادی که با آنان ارتباط دارد، تأمین می‌شود. یکی از نشانگان اصلی افراد ناایمن؛ احساس طرد شدن، مورد عشق و علاقه دیگران نبودن، ناتوانی در دریافت محبت دیگران و احساس این که مورد تنفر و خصومت دیگران واقع شده است، می‌باشد (مزلو، ۱۳۸۰).

نیاز به محبت باید به وسیله پدر و مادر و سپس به وسیله برادر و خواهر، خویشان و بستگان، همسالان، همسر و فرزندان و تمام افرادی که با فرد در ارتباط هستند، تأمین شود. برقراری ارتباط با خویشاوندان و رفت و آمد با آنان بهترین بستر برای برقراری تعاملات عاطفی و اظهار علاقه و محبت به یکدیگر است و نقش بسزایی در تأمین این نیازها ایفا می‌کند. بنابراین صله رحم جزء حقوق تمام اعضای خانواده است و هر یک وظیفه دارند نسبت به یکدیگر این حق را رعایت کنند.^۲ خداوند متعال در آیات مختلف صله رحم را واجب شمرده‌اند.^۳

خداوند حکمت و رمز و راز صله رحم را در ایجاد تعاطف و مهر ورزیدن خویشان به همدیگر، معرفی می‌کند و می‌فرماید: «من خدای بخشنده و مهربانم و رحم را، که یک فضل و فضیلتی است، من خودم به اقتضای رحمت خویش آفریدم تا انسان‌ها بدین وسیله به یکدیگر مهر و عطفت ورزند».^۴

در پرتو روابط خویشاوندی و صله رحم و در فضای همدلی و هم‌احساسی، محبت و علاقه اعضای خانواده نسبت به یکدیگر تجلی می‌یابد^۵ و طرفین ملاقات‌کننده و ملاقات‌شونده بر اساس مسئولیت دینی خویش به تأمین نیاز عاطفی و محبت ورزیدن به همدیگر می‌پردازند. ماهیت صله رحم احسانی است که شخص نسبت به نزدیکان و خویشاوندان ابراز می‌دارد و از این

۱. کرم ذوی رحمک و وقّر حلیمهم و اخلّم عن سفیههم و تیسر لمعسرهم فانهم نعم العده فی الشده و الرخاء، (آمدی، عبدالواحد، غررالحمک، ج ۲، حدیث ۲۴۵۸).

۲. امرالله باتقاء الله و صله الرحم، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ب ۲، ح ۴).

۳. و اتقوا الله الذی تساءلون به و الارحام ان الله کان علیکم رقیباً، نساء: ۱.

۴. ...فاتی انا الله الرحمن الرحیم و الرحم انا خلقتها فضلاً من رحمتی لتعاطف بها العباد ...، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۷، باب ۲، حدیث ۷).

۵. ان صله الرحم مثره فی المال و محبه فی الاهل، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ب ۳، ح ۵۷).

طریق مهربانی و عطوفت خویش را به آن‌ها نشان می‌دهد و معمولاً عکس‌العمل مشابه را از طرف مقابل دریافت می‌کند. بنابراین، با صلح رحم هم نیاز به محبت دیگری را ارضای کرده‌ایم و هم با واکنش محبت‌آمیز شخصی که به او محبت کرده‌ایم، زمینه تأمین و ارضای نیاز به محبت خود را فراهم نموده‌ایم و در نهایت، گامی در جهت تأمین یکی از نیازهای روانی اساسی و در نتیجه سلامت و بهداشت روانی خود و اعضای خانواده برداشته‌ایم. سلامت روانی و تعادل اعضای خانواده کارآمدی فردی و اجتماعی خانواده را به دنبال دارد و در نتیجه کارآمدی اجتماعی اعضای خانواده، سلامت اجتماعی جامعه انسانی را تضمین خواهد کرد.

آرامش روانی

عوامل تنیدگی‌زا در زندگی فردی، اجتماعی و خانوادگی انسان فراوانند. اسلام برای مقابله با تنیدگی و افزایش سطح سازش یافتگی فرد، علاوه بر بهره جستن از روش‌های شناختی مانند ایمان به خدا، توکل به خدا، اعتقاد به مقدرات الهی و رعایت دستورات اخلاقی و حقوق یکدیگر و همچنین به کارگیری روش‌های معنوی مانند دعا، توسل به ائمه(ع)، که با ایجاد و اصلاح اندیشه‌ها و افکار و یا ایجاد نوعی رابطه عاطفی و معنوی با خدا و اولیای الهی فرد را برای مقابله با مشکلات و تنیدگی‌ها آماده و ترغیب و تشویق می‌کند، از روش‌های رفتاری، اجتماعی و ارتباطی مانند تشویق به داشتن ارتباط با خویشاوندان نیز برای کاهش تنیدگی و رسیدن به آرامش بهره می‌گیرد؛ زیرا کسی که از حمایت خانوادگی و اجتماعی برخوردار نباشد، خود را از نظر روانی بدون پشتوانه می‌بیند، ولی اگر در مواجهه با حوادث و مشکلات مختلف از تکیه‌گاه محکم خانوادگی برخوردار باشد، خود را قدرت‌مند می‌بیند و دچار تنیدگی و اضطراب و احساس تنهایی نمی‌شود. در نتیجه از ابتلای به آسیب‌های مختلف ناشی از تنیدگی در امان می‌ماند.

صلح رحم و پیوندهای خانوادگی می‌تواند با احساس تنهایی که یکی از نشانگان افراد نایمن است، به مقابله برخیزد و به اعضای خانواده احساس ایمنی لازم را عطا نماید تا در موقع بروز مشکلات و ایجاد تنیدگی بتوانند با آن به خوبی کنار آمده و به آرامش روحی و سلامت روانی دست یابند.

ارتباط صمیمانه با دیگران خصوصاً اقوام و خویشان، امکان توفیق و بهره‌گیری مناسب و شایسته از سرمایه‌های وجودی ایشان، کاهش نگرانی‌های ناشی از احساس غربت در میان جمع انسان‌ها، برخورداری از امنیت خاطر ناشی از پشتیبانی و حمایت همه جانبه و مخلصانه ایشان به هنگام بروز حوادث، پر کردن اوقات فراغت در نتیجه برقراری تعامل پیوسته با یکدیگر از جمله عواملی هستند که می‌توانند فرد را تا حد زیادی برای مقابله با آسیب‌های روانی اجتماعی یاری دهند و بر توانایی‌های او بیفزایند و سلامت اجتماعی‌اش را تأمین و تضمین نمایند.

افزایش تعامل عاطفی

افزایش محبت و ایجاد تعامل عاطفی میان خویشان از جمله آثار طبیعی و آشکاری است که بر اجرای صلح رحم و رعایت درست تکالیف و وظایف مربوط به آن مترتب می‌شود^۱. ابراز حس و وظیفه‌شناسی، برقراری ارتباط عاطفی، همکاری و همیاری هدف‌مند و مسالمت‌آمیز، رعایت حقوق و تکالیف متقابل، ایجاد بسترهای مناسب جهت بهره‌گیری از سرمایه‌های مادی و معنوی مشترک، نوع‌گرایی و توسعه وجدان جمعی، دست یازیدن مشتاقانه به اقدامات مثبت و اصلاحی، تلاش در جهت انتشار ارزش‌ها و فضایل مطلوب انسانی، ابراز تمایل به بذل امکانات شخصی در جهت حل مشکلات متعدد همگنان و به طور کلی، اعمال سیاست‌های ایثارگرانه و دیگرخواهانه و اجتناب از شیوه‌های منفعت‌جویانه و سوداگرانه در تعاملات انسانی، در گستره‌ای محدود همچون شبکه

---

۱. ...فاتی انا الله الرحمن الرحیم و الرحم انان خلقتها فضلاً من رحمتی لتعاطف بها العباد و لها عندی سلطانٌ فی معاد الاخره... (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۷، باب ۲، حدیث ۷).

خویشاوندی آثار و کارکردهای سودمند و مورد انتظاری را به دنبال دارد که از جمله آن‌ها ایجاد تعاطف و افزایش محبت میان خویشان است.

پیوندهای نسبی و سببی میان گروه‌های انسانی به رغم موقعیت‌ها و جایگاه‌های متفاوتی که در فرهنگ‌ها و خرده فرهنگ‌های مختلف حاکم بر جوامع بشری به خود اختصاص داده است، به عنوان یک محرک طبیعی و عامل بالقوه در جذب و ربایش انسان‌های برخوردار از شجره واحد به سوی یکدیگر ایفای نقش می‌کند و موجب شکوفایی، تقویت و کارآیی تعلقات عاطفی در عرصه نظام خانوادگی و کارآمدی آن می‌گردد.

محرومیت زدایی

یکی از کارکردهای اجتماعی صلح‌رحم که در روایات به آن اشاره شده است، رفع فقر می‌باشد.^۱ هنگامی که صلح‌رحم به عنوان یک عمل عبادی، وظیفه دینی و ارزش اجتماعی در فرهنگ حاکم بر یک جامعه مطرح گردد و شرایط، هنجارها و الگوهای رفتاری لازم، جهت اجرای عملی این ارزش اجتماعی فراهم آید و در عمل نیز سیره عموم یا اکثر اعضای جامعه بر رعایت دقیق این سنت فرهنگی استقرار یافته باشد، آثار متنوعی را، هر چند به طور غیرمستقیم، در زندگی فردی و اجتماعی و در حقیقت در سلامت فردی و اجتماعی فرد خواهد داشت.

همبستگی و پیوند مستحکم میان خویشاوندان و تعهدمندی اعضا به رعایت حقوق و وظایف متقابل و نیز مساعدت همگانی در جهت تأمین نیازها و رفع مشکلات و گرفتاری‌های اعضا موجب می‌شود تا فقر و مشکلات غیر اختیاری برخی از عناصر شبکه، تا حد امکان، در پرتو عنایات جمعی رفع گردد. توصیه به ترجیح ارحام فقیر^۲ به هنگام اعطای صدقات واجب و مستحب و تقدم آنان بر دیگران و نیز ترتب پاداش بیشتر بر این سنخ عبادات اجتماعی، خود اقدامی دیگر در جهت تثبیت و تحکیم پیوندهای طبیعی میان شبکه خویشاوندان می‌باشد.

هنگامی که سیاست محرومیت‌زدایی در سطح شبکه خویشاوندی، به صورت یک عادت دینی و فرهنگی در گستره وسیع جامعه و در میان همه شبکه‌ها اجرا گردد، آثار و برکات ارزش‌مندی همچون رفع فقر از عناصر محرومی که به هر دلیل نتوانسته‌اند آن گونه که باید به تأمین نیازهای خویش اقدام کنند، در پی خواهد داشت.

جمع بندی و نتیجه گیری

نتایج پژوهش نشان داد که در منابع دینی، آموزه‌ها و دستورالعمل‌های فراوانی برای رشد و تعالی در جنبه‌های فردی و اجتماعی و مادی و معنوی زندگی خانوادگی و اجتماعی بیان شده است.

انسان نیازمند تعامل و ارتباط با دیگران به ویژه خویشاوندان (صله رحم) است و دریافت به موقع و به اندازه این نیاز، رشد و سلامت اجتماعی و پایدار فرد و اجتماع را تا حد بسیار زیادی تأمین خواهد کرد و عدم ارضای این نیاز، سلامت اجتماعی فرد، خانواده و اجتماع را به خطر می‌اندازد.

خانواده بهترین محیط برای آموزش ابعاد مختلف و متعدد سلامت اجتماعی و کارکردهای آموزه‌های دینی و تمرین آن‌ها به اعضای خانواده است.

بر اساس منابع دینی قرآن و حدیث صله رحم از طریق کارکردهایی همانند: تسهیل‌کنندگی در فرایند جامعه‌پذیری، ارضای نیاز تعلق به گروه (خانواده گسترده)، ارضای نیاز ابراز خود، آموزش رعایت هنجارها، تحقق حمایت اجتماعی خویشاوندان، تأمین نیاز به محبت، دستیابی به آرامش روانی و امنیت خاطر، افزایش تعامل عاطفی و محرومیت‌زدایی سلامت اجتماعی فرد، خانواده و اجتماع را تأمین خواهد کرد.

---

۱. اذا اردت ان يطيب الله ميتتك و يغفر لك ذنبك يوم تلقاه فعليك بالبر و صدقه السر و صله الرحم فانهن يزدن في العمر و ينفين الفقر، (مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۶، ب ۱۶، ح ۳۷).

۲. مستحب است در مصرف زکات فطره خویشاوندان فقیر مقدم داشته شوند، (خمینی، روح الله، تحریرالوسیله، باب القول فی الزکاه).

فهرست منابع:

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی (۱۳۷۸)، تهران و قم: انتشارات دارالقرآن الکریم.
- احمدی، محمدرضا (۱۳۸۰)، «نقش صلۀ رحم در بهداشت روانی»، معرفت، سال دهم، ش ۴۶.
- آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶)، غررالحکم و دررالحکم، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۹۹۱م)، وسائل الشیعه، تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- خمینی، روح الله (۱۳۷۹)، تحریر الوسیله، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، روح الله (۱۳۸۳)، رساله توضیح المسائل، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- درایتی، مصطفی (۱۳۷۲)، معجم الفاظ غررالحکم و دررالحکم، مؤلف تمیمی آمدی، قم نشر دفتر تبلیغات اسلامی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۹۰)، مقدمه‌ای بر جامعه شناسی خانواده، تهران: سروش.
- صفورایی پاریزی، محمد مهدی (۱۳۹۸)، خانواده در اسلام و روانشناسی، قم، انتشارات المصطفی.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۵)، سنن النبی (ص)، ترجمه محمد هادی فقهی، تهران: نشر اسلامیه.
- کلینی، محمد یعقوب (بی تا)، اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: نشر فرهنگ اهلبیت.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۹۸۳ م.
- محمدی ری شهری (۱۳۷۹)، میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث.
- مزلو، ابراهام (۱۳۷۸)، انگیزش و شخصیت، ترجمه احمد رضوانی، مشهد: استان قدس رضوی.
- نراقی، ملامهدی (۱۹۶۳م)، جامع السعادات، نجف: مطبعه النجف الاشرف.
- نراقی، ملا احمد (۱۳۸۳)، معراج السعاده، تهران: نشر جاویدان.
- نوری طبرسی، حسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: انتشارات آل البیت.